

PETRO DOROSENKO HETMAN „HÁROMFELÉ” POLITIZÁLÁSA A MEGOSZTOTT UKRAJNÁBAN (1665–1676)

Varga Beáta

Az 1648–54. évi Bohdan Hmelnickij által vezetett ukrán mozgalmat lezáró *perejaszlavi egyezmény* Ukrajna számára azt jelentette, hogy a lengyel fennhatóságot az orosz kötelék váltotta fel, az orosz védnökséget azonban a kozák vezetők az első fontos lépésnek tekintették az állami függetlenség felé vezető úton.

Bohdan Hmelnickij (1654–1657) hetmani ténykedését megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy mindvégig hű maradt a Romanovokhoz attól függetlenül, hogy 1657-ben bekövetkezett haláláig szuverén uralkodóként kormányozta a Hetmanátust. Utóda, *Ivan Vihovszkij* (1657–1658) a hetmani székbe jutva kész tényként volt kénytelen elfogadni az orosz alávetettséget, de kezdettől fogva az a cél vezérelte, hogy a gyakorlatban is megvalósítsa azt a szuverén kormányzati formát, amelynek szellemében Hmelnickij Ukrajnát irányította. Lengyel orientációjú politikájához nem törekedett széles tömegbázis megteremtésére, de ha sikertelennek bizonyult is a Rzeczpospolitához egyenrangú félként csatlakozó, a „Rusz Nagyfejedelemség” megteremtésére irányuló kísérlete,¹ az mindenesetre kiderült, hogy az orosz köteléken kívül más – kedvezőbb feltételekkel kecsegtető – alternatíva is kínálkozott Ukrajna számára.

A fiatal és tapasztalatlan *Jurij Hmelnickij* (1658–1660) hetmani székbe kerülése felszínre hozta a Hetmanátust gyengítő belső problémákat. Ukrajna területének „orosz pártiakra” és „lengyel pártiakra” szakadása már Ivan Vihovszkij idején is testvérháborúhoz vezetett, amely helyzet 1659

¹ A lengyel–ukrán egyezmény megkötésére 1658. szeptember 6-án került sor Hadjacsban. A megegyezés értelmében a kéttagú lengyel–litván nemzetközösséghez – a Lengyel Királysághoz és a Litván Nagyfejedelemséghez – csatlakozott a velük egyenrangú, a kijevi, braclavi és csernyihivi vajdaságokat magába foglaló „Rusz Nagyfejedelemség” a kozák vezető kormányzása alatt. A trialista alapon működő új államalakulaton belül az ukrán területek külön hadsereggel, bírósággal, adminisztratív szervezettel és kincstárral rendelkezettek, vagyis megőrizhették az „ösi” tradíciókon alapuló hagyományos kozák önszerződési formákat.

után tovább bonyolódott és Nyugat- illetve Kelet-Ukrajna történeti fejlődése külön úton haladt tovább.

1663-ban az orosz fennhatóság alatt maradt bal parti Ukrajnában *Ivan Brjuhoveckij* (1663–1668) került a hetmani székbe, míg 1665 októberében a Csihirinbe összehívott lengyelparti jobb parti ezredek *Petro Dorosenkót* választották meg hetmannak, akinek, számos elődjéhez hasonlóan, Bohdan Hmelnickij alatt kezdődött meg a politikai karrierje. Hatalomra jutása után nem titkolt célja Ukrajna teljes függetlenségének kivívása volt a nyugat-ukrán területek vezetésével. Hazája felszabadítására kétlépcsős tervet dolgozott ki: először a jobb parti területeket akarta függetleníteni a lengyel fennhatóság alól saját fősége alatt, majd a Dnyeper bal partján megszüntetni az orosz befolyást. Mindehhez a tatárok, majd a törökök támogatását akarta megszerezni, tervét azonban a későbbiekben meghiúsította az orosz és lengyel kormányzat között 1667-ben létrejött andruszovói szerződés, amely hivatalosan is realizálta Ukrajna kettéosztottságát.

Dorosenko népszerűségének növekedését látva Ivan Brjuhoveckij 1665-ben egyre sürgette a cárt, hogy küldjön neki katonai segédcsapatokat, a remélt orosz segítség helyett azonban csak kisebb osztagok érkeztek a hetman táborába. Csalódásán felülkerekedve, a kozák vezető azt a tanulságot vont le, hogy a Romanovok iránti hűségének további bizonygatására lesz szüksége pozíciója megerősítése érdekében.

1665 nyarán a bal parti hetman érkezettnek látta az időt, hogy delegációt indítson Moszkvába és rendezze a cári és hetmani kormányzat közötti politikai viszonyt. Az Alekszej Mihajlovics színe előtti személyes megjelenésével Brjuhoveckij a kozák jogokat és privilégiumokat gyakorlatilag jelképesen a cár „lába elé helyezte”, amely gesztus messzemenőn meghatározta a későbbi tárgyalások jellegét.

A közösen megfogalmazott *Moszkvai cikkelyek* a korábbinál jóval pontosabban és egyértelműbben határozták meg az Oroszország és a Hetmanátus közötti viszony jellegét. A továbbiakban egyáltalán nem lehetett kétséges, hogy Alekszej Mihajlovics ugyanúgy kívánja kezelni Kis-Oroszországot, mint más alávetett birtokát.

Brjuhoveckij moszkvai látogatásával egy időben a nyugtalanság újabb hullámai érték el Ukrajnát. A Moszkvával kötött megegyezés meglehetősen negatív visszhangot keltett a Hetmanátusban: az esemény sokakban

azt az érzést váltotta ki, hogy a kozák vezető végérvényesen „megadta magát a cárnak”.

Ahogy Brjuhoveckij ereje és presztízse csökkent, Dorosenko pozíciója láthatóan megerősödött. A jobb parti kozák vezető készen állt arra, hogy a tatárokkal és a törökökkel együttműködve elszakítsa a Hetmanátust Moszkvától és biztosítsa a különállását Varsótól is. 1666. február 22-én radát hívott össze Csihirinbe, ahol nyíltan meghirdette a céljait: első lépésként a lengyelek kiűzését tervezte, amely feladat végrehajtásához a krími tatár kánnal kötendő szövetséget illetve a török szultán protektorátusának elismerését elengedhetetlen feltételnek tekintette. Ezt a bal parti ukrán területek elleni koncentrált támadás, majd a két részre szakadt Ukrajna egyesítése követte volna. A jobb parti kozák vezetők azt követelték a lengyel kormányzattól, hogy hivatalnokaikkal és fegyveres erőikkel vonuljanak ki Nyugat-Ukrajna területéről, ellenkező esetben szerződésre lépnek a krími kánnal és a védnökségét kéri a jobb parti ukrán területek felett. Dorosenko ultimátummal felérő feltételeit lengyel részről nem teljesítették, mert a cári kormányzattal küszöbön álló megegyezés reményében elég erősnek érezték magukat, hogy ne kelljen meghátrálniuk.

A jobb parti hetmant nem érte váratlanul János Kázmér elutasító válasza, ugyanis sokkal fontosabbnak tekintette, hogy terveihez megnyerje magának a Zaporozsjei Szicset, sőt – figyelembe véve az Ivan Brjuhoveckij ellen fokozódó elégedetlenséget – az sem tűnt számára kivitelezhetetlennek, hogy a maga oldalára állítsa a bal parti kozák ezredeket és az ukrán lakosságot. Dorosenko kezére játszottak ez irányú törekvéseiben azok az események, amelyek Kelet-Ukrajnában az oroszellenes hangulat megerősödéséhez vezettek. 1666 júliusában fegyveres lázadást robbantottak ki a perejaszlavi ezred kozákjai: miután megölték a Brjuhoveckij feltétlen hívének tartott előljárójukat – Jermolenko ezredest – és Dorosenkót ismerték el törvényes hetmanjuknak, megkíséreltek leszámolni a városba rendelt cári vajdával is, akinek azonban sikerült visszavernie a felkelést. Perejaszlav példájára több bal parti városban került sor kisebb-nagyobb összetűzésekre a helyi lakosok és az orosz hivatalnokok illetve helyőrségek között. A kozákok többsége nyíltan kiállt valamelyik hatalom mellett: mind a lengyel, mind az orosz,

mind pedig Dorosenko török-orientációjának akadtak nagy számban hívei. Így került a Zaporozsjei Had három nagyhatalom akcióradiusába.²

Ukrajna jobban megosztott lett, mint valaha és a Dnyeper egyik partján sem volt kilátás a közeli békességre. 1666-ban tetőzött a bal partiak elégedetlensége Brjuhoveckij nyílt oroszbarát politikája ellen, a jobb parti Ukrajna pedig a legjobb úton haladt ahhoz, hogy török vazallus állammá váljon. Már csak egy szikra hiányzott ahhoz, hogy egész Ukrajnát felkelések sorozata árássa el. Ilyen eseménynek bizonyult az andruszovói egyezmény³ megkötése és nyilvánosságra hozatala.

Az orosz–lengyel megegyezést követően Dorosenko egyaránt Moszkva és Varsó ellensége lett, hiszen eddig éppen arra törekedett, hogy az oroszokat és a lengyeleket szembeállítsa egymással, ezért számára a megegyezésük komoly kudarcnak bizonyult. A jobb parti hetman számára nyilvánvalóvá vált, hogy Oroszország és a Rzeczpospolita érdekei 1667-ben annyira megegyeztek, hogy egyelőre lehetetlen megbontani az egységüket.

A cári kormányzat elleni kelet-ukrajnai mozgalmat kihasználva Dorosenko felvette a kapcsolatot a krími kánnal, akit arra buzdított, hogy elérkezett az alkalmas időpont végső csapást mérni Moszkvára és egyben rábírnivala a bal parti kozák ezredeket az Oroszországtól történő elszakadásra, majd ezt követően a török szultán fennhatóságának elismertetésére. Mohamed-Girej készségesnek mutatkozott Dorosenko felé és a Porta engedélyével 30 ezer fős tatár sereget bocsátott a hetman rendelkezésére.⁴ A kán válaszlevelében – a tatár uralkodó szavaival élve – a szultán Nyugat-Ukrajnát már re-

² Gebei Sándor, Nagyhatalmak vetélkedése Ukrajnáért a XVII. század második felében. In: „*Emberek és eszmék*”: *Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. évfordulójára*. Eger, 2001, 200.

³ 1667. január 13-án valójában nem is békeszerződést, hanem 13 és fél évre szóló fegyverszünetet kötöttek a tárgyaló felek. A 34 cikkelyből álló dokumentum értelmében Oroszország visszakapta Szmolenszket, Ukrajnát pedig a Dnyeper mentén hivatalosan is két részre osztották. A bal parti területek a Romanovok birtokában maradtak, míg Nyugat-Ukrajna visszakerült Lengyelországhoz. A szerződés alapján Kijev átmenetileg orosz kötelekbe került, de két év múlva át kellett adni a lengyel kormányzatnak. A Zaporozsjei Szics katonai ereje felett mindkét állam rendelkezési jogot kapott, de a szicskozákok továbbra sem ismerték el maguk felett egyetlen nagyhatalom fennhatóságát sem. Mindkét kormányzat kötelezte magát, hogy a köztük létrejött megállapodásról hivatalosan értesítik a krími kánt és a török szultánt is.

⁴ *Летопись Самовидца*. Киев, 1878, 48.

ményteli „újszerzeményének” tekintette.⁵ A bahcsiszeraji kormányzattal történő hivatalos kapcsolatfelvétel egyben a Rzeczpospolitától való elszakadást is jelentette Dorosenko részéről, aki megesküdtött a krími kánnak, hogy a továbbiakban nem szolgálja sem a lengyel királyt, sem az orosz cárt. A jobb parti hetmant elsősorban az a törekvés készítette a külpolitikai irányváltásra, hogy tatár és török támogatással a saját kormányzása alatt egyesítse a kettészakadt Ukrajnát és megvalósítsa valamennyi korábbi hetman legfőbb célját, az önálló ukrán állam megteremtését. Az andruszovói fegyverszünet megkötése után azonban sem Lengyelországot, sem Oroszországot nem tudta megnyerni az ügyének, mert – érthető módon – mindegyik állam ellenségesen viszonyult az ukrán nemzeti és függetlenedési törekvésekhez. Ezért választott új orientációt és a török szultánban találta meg azt az uralkodót, aki ellenséges viszonyban állt mind a lengyel királlyal, mind az orosz cárral és elegendő fegyveres erővel rendelkezett. A szultán hűbéri függésében álló moldvai és havasalföldi fejedelmek helyzete reménnyel töltötte el Dorosenkót, hogy a Porta vazallusaként Ukrajna a lengyel és az orosz kötelékhez képest kedvezőbb jogkörrel lenne felruházva, ami jelentős előrelépés lehetett volna a függetlenséghez vezető úton.

Időközben Alekszej Mihajlovicsban – látva Ivan Brjuhoveckij tehetlenségét – felmerült annak lehetősége, hogy Dorosenko növekvő népszerűségére alapozva és a támogatását megnyerve, Ukrajnát mégis a saját fősége alatt egyesítse. A moszkvai uralkodó – a jobb parti hetman felé jó szándékát kinyilvánítandó – szabadon engedte a korábban orosz fogságba esett Hrihorij Dorosenkót, a kozák vezető fivérét, majd 1667 decemberében követet indított Csihirinbe azzal a megbízatással, hogy rávegye a nyugat-ukrajnai ezredeket a Moszkva oldalára történő átállásra. Gyakorlatilag Dorosenko udvariasan ugyan, de elutasította az orosz fennhatóságot, mert egyrészt óvatosan és kételkedve viszonyult Moszkvához, másrészt továbbra is meg volt győződve arról, hogy az ukrán függetlenség megszerzéséhez a legkedvezőbb kilátások török védnökség alatt lehetnek.

A Hetmanátusban időközben tovább nőtt az elégedetlenség Brjuhoveckij politikája iránt. A bal parti hetman pozíciójára veszélyesnek bizonyult Dorosenko, ezért Brjuhoveckij egyre inkább hajlott annak – korábban többször is megnyilvánuló – közeledési kísérletére. Előbbi levélben több-

⁵ *Акты, относящиеся к истории Западной России.* СПб., 1861–1869, VI, 158.

ször is felajánlotta, hogy Bruhoveckij javára lemond a hetmani címről, amennyiben közös erővel egyesítik Ukrajnát és helyreállítják a Zaporozsjei Had egységét.⁶

1668. január 1-én a Hetmanátusban összeült a Hadsereg Rada, ahol a bal parti hetman javaslatára a következő döntést hozták: felajánlják a vajdákknak, hogy „testi épségük érdekében” szabad akaratukból, önként hagyják el az ukrán városokat, ellenkező esetben erőszakkal kergetik ki őket; a továbbiakban nem fogadják el uruknak sem a moszkvai cárt, sem a lengyel királyt, hanem Dorosenko javaslatára a török szultán fennhatósága alá adják magukat.⁷ A gyűlést követően a hetmani kormányzat küldöttséget indított a Portához azzal megbízással, hogy a Zaporozsjei Hadat a szultán védnökségébe ajánlják.⁸

Ezzel egy időben a jobb parti hetman is összehívta az általános gyűlést, ahol bal parti küldöttek is megjelentek. Brjuhoveckij gyengesége és saját növekvő ereje tudatában Dorosenko ekkor arról már nem nyilatkozott, hogy hajlandó átengedni riválisának az egész Ukrajna feletti hetmani címet és riválisa követivel szokatlanul fölényes hangnemben tárgyalt. A csihirini radán a jobb parti ezredek török fennhatóság alá adták magukat annak reményében, hogy a szultán kiterjedt jogkörrel rendelkező vazallusi fejedelemségként fogja elismerni Nyugat-Ukrajnát.

Dorosenko ígéretében csalódva Brjuhoveckij továbbra is kitartott az Oroszországtól történő elszakadás mellett és abban reménykedett, hogy megtarthatja a hetmani székét és maga mellé állíthatja a nyugat-ukrán területeket. A hadjaci rada után körzeteikbe visszatérve az ezredesek a kozákokat és az ukrán lakosságot a Moszkvának fizetendő adók megtagadására, az orosz hivatalnokok elűzésére és a cár elleni lázadásra uszították. A hetman külön felhívást intézett a nagyobb városok vezetőségéhez és az új külpolitikai irányvonal vagy „pálfordulás” okaira szolgált magyarázattal. Első helyen az andruszovói fegyverszünet megkötését emelte ki, amelyet orosz részről az ukránok elárulásának nevezett, majd amellet érvelt, hogy a Moszkvától tervezett elszakadás önvédelmi céllal, az ukrán nép megmen-

⁶ *Летопись...* 51.

⁷ *Акты...* VII, 88.

⁸ А. Ригельман, *Летописное повествование о Малой России и ее народе и казаках вообще*. Москва, 1847, 49–50.

tése érdekében vált elkerülhetetlenné.⁹ Miután Bruhoveckij Hadjacsból elkergette a vajdát és a cári katonákat, mintegy jelt adott az egész Ukrajnát elárasztó oroszellenes lázadásokhoz.

Miután a cári kormányzat értesült a hadjacsi rada döntéséről, mindent megpróbált megtenni annak érdekében, hogy a Zaporozsjei Hadat cári kötelékben tartsa. Moszkva számára az első járható útnak a jobb parti Ukrajna orosz oldalra állítása tűnt, ezért Dorosenko 1668. február 20-án a kijevi vajdához intézett levele a cárt reménnyel töltötte el. A nyugat-ukrán ezredek vezetője baráti szándékát fejezte ki és arról biztosította a moszkvai udvart, hogy nem akarja pravoszláv hittestvérei vérént ontani, kizárólag Ukrajna egységének érdekeit tartja szem előtt.¹⁰ Arról viszont ez alkalommal nem tesz említést, hogy elfogadná maga fölött az orosz uralkodót, de már maga a kapcsolatfelvétel kezdeményezése a cári kormányzat felé ébren tartotta Moszkva reményeit Dorosenko megnyerésére.

Tovább növelték Moszkvának a Hetmanátuson belüli rend helyreállítására irányuló esélyeit azok a hírek, hogy valójában csak a kozák sztarsina egy szűk csoportja támogatja Brjuhoveckij török orientációját, míg a kozákok többsége a „hitetlen török uralkodó” fennhatósága helyett még mindig inkább a pravoszláv orosz uralkodót választaná. A hetmanjuk kormányzásával elégedetlen bal parti kozák vezetők titokban küldöttséget menesztettek Dorosenkóhoz és arra kérték, hogy Brjuhoveckij helyett vállalja el a kelet-ukrán ezredek feletti kormányzást, azaz ő legyen a Dnyeper mindkét partjának hetmanja.¹¹ Így a Hetmanátuson belüli orosz- és Brjuhoveckij-ellenes közhangulatot kihasználva és a bal parti kozák ezredek támogatását élvezve, 1668 nyarán Dorosenko átkelt a Dnyeperen, félreállította a hatalomból riválisát és egyesítette Ukrajnát.

Az egész Ukrajnára kiterjedő hetmansága nem bizonyult hosszú életűnek, mert 1669 márciusában a Nyugat-Ukrajna ellen indított koncentrált lengyel támadás miatt kénytelen volt kivonulni a Hetmanátusból, ahol a hatalmat ideiglenesen Demjan Mnohohresnijre bízta. Visszatérésre azonban már nem nyílt lehetősége, mert a cári kormányzat támogatását élvezve, a bal parti kozák ezredek hetmanná választották Mnohohresnijt.

⁹ *Акты...* VII, 39–41.

¹⁰ *Акты...* VII, 45–46.

¹¹ *Летопись...* 51; *Акты...* VII, 92.

Eközben Ivan Brjuhoveckij politikai karrierje végleg leáldozott, aki valójában a bukását saját maga idézte elő ingadozó és következetlen politikájával. Oroszbarát politikájával és az Ukrajnán belüli cári centralizációs törekvések iránti engedékenységevel a hetman maga ellen hangolta az egész ukrán lakosságot, megkönnyítve ez által Dorosenko egységesítő és önálló-dási törekvéseit Nyugat-Ukrajnából kiindulva.

Demjan Mnohohresnij (1669–1672) kezdetben megpróbált következetes maradni korábbi politikájához és kitartani Nyugat-Ukrajna külpolitikai orientációja mellett, de miután Dorosenko többször is elutasította számára a segítségnyújtást, arra a meggyőződésre jutott, hogy biztosabb és kevésbé veszélyes lehet a megegyezés Moszkvával. A bal parti kozák ezredek támogatását élvezve, az általa összehívott Sztarsina Rada a cári kormányzattal való megbékélés mellett döntött. Megbízott kozák vezetőknek választották Mnohohresnijt, aki az „északi hetman” titulust vette fel. Az új bal parti hetmani vezetés előtt álló legfontosabb feladat a cári udvar meggyőzése és azon szándékuk kinyilatkoztatása volt, hogy „bűneiket” megbánva, a „korábbiakhoz hasonlóan” hűen szolgálják a Romanovokat.

Demjan Mnohohresnij „behódolási” szándékáról értesülve Petro Dorosenko továbbra is ébren tartotta a reményeket Moszkva számára, hogy a nyugat-ukrán ezredek is hajlanának a visszatérésre a cár hűségére: többször is levelet intézett a kijevi vajdához¹² és kifejezte megegyezési szándékát az orosz kormányzattal abban az esetben, ha Alekszej Mihajlovics kivonja a csapatait a kisorosz városokból, valamint „barátilag és megértően”¹³ viszonyul a jobb parti ezredekhez. Dorosenko kizárólag Kijevben tolerálta volna a cári vajda jelenlétét, akinek a hatásköre – az orosz helyőrséggel együtt – a város katonai védelmére korlátozódott volna. A jobb parti hetman – Mnohohresnijhez hasonlóan – a feltételeit egész Ukrajna területére értette, vagyis ő is jogot formált a „Dnyeper mindkét partja” hetmani címére.

Moszkva tudomásul vette Dorosenko közeledését és látszólag ismét örömmel nyugtázták azt, de ez alkalommal sem hittek az őszinteségében, hiszen a hetman továbbra is nyílt hintapolitikát folytatott Oroszország, Lengyelország és a Krími Kánság illetve Törökország között. Valójában mind Alekszej Mihajlovics, mind Dorosenko kevés reményt látott a megegyezés-

¹² *Акты...* VIII, 116–118, 123–126.

¹³ *Уо.*, 118.

re, de mégsem szakították meg a kapcsolatot, hanem mindvégig hitegették a másik felet.

Demjan Mnohohresnij bal parti hetmanná választása sem változtatott Petro Dorosenkónak a cári kormányzat felé megmutatkozó, szinte már barátinak tekinthető magatartásán, de közöttük – és ezt mindkét fél tudta – a megegyezésnek valójában a legkisebb esélye sem lehetett, hiszen érdekeik teljesen ellentétesek voltak. Alekszej Mihajlovics a Varsóval megkötött andruszovói egyezményt komoly eredményként értékelte még azon az áron is, ha Ukrajnán meg kellett osztoznia a Rzeczpospolitával. Ezt a komoly nehézségek árán kivívott megegyezést a cárnak nem állt érdekében megszegni, ezért megakadályozott minden olyan törekvést, amely Ukrajna egységének helyreállítására irányult. Ez azonban természetesen nem azt jelentette, hogy a Romanovok végleg lemondtak volna a nyugat-ukrán területekről, csak az alkalmas időpontra vártak „korábbi birtokaik” visszaszerzéséhez. Feltehetőleg az orosz kormányzat attól is tartott, hogy a cár égisze alatt esetlegesen egyesített Ukrajna kellőképpen megerősödhetne ahhoz, hogy Oroszországtól elszakadva megvalósítsa függetlenedési törekvéseit.

A bal parti ukrán területek orosz kötelékbe történő visszacsatlakozásáról értesülvén Dorosenko is megtette a szükséges ellenlépéseket. 1669. március 12-re radát hívott össze, ahol felolvasták a török szultán ajánlatát a „kisoroszországi földek” török védnökség alá fogadásáról. A jobb parti kozák ezredek hajlottak a török orientációra, de addig egyelőre nem voltak hajlandók felesküdni a szultánra, amíg az el nem fogadja a feltételeiket. 1669 májusában készítette el Dorosenko kormányzata a 17 pontból álló szerződéstervezetet,¹⁴ amelyben ukrán részről hangsúlyozták, hogy „nem akarnak sem rabok, sem alávetettek lenni” és mindenféle adófizetési kötelezettség alól mentesek akarnak maradni. Kiemelt figyelmet szenteltek a tervezetben a pravoszlávia védelmének, ezért nem adták hozzájárulásukat Ukrajna területén muszlim mecsetek építéséhez és az ortodox templomok lerombolásához. A kozák sztarsina nem engedett beleszólást a szultánnak a hetmanválasztás folyamatába, továbbá azt követelték a Portától, hogy a szultán és a krími kán a jobb parti hetmani kormányzattal folytatott előzetes egyeztetés nélkül ne köthessen szerződést a szomszédos államokkal, elsősorban Oroszországgal és Lengyelországgal.

¹⁴ *Акты...* IX, 218–220.

Merész követelések voltak ezek a csihirini vezetés részéről, hiszen a szultán fennhatósága alatt lévő államok közül egy sem rendelkezett olyan kiterjedt jogkörrel, amit Dorosenko ki akart vívni Nyugat-Ukrajna számára. A jobb parti hetman által remélt névleges vazallusi függőség lényegesen kiterjedtebb mozgásteret biztosított volna számukra, mint amit a lengyel, vagy akár az orosz köteléken belül remélhettek.

A csihirini vezetés feltételei – függetlenül azok túlzó mivoltától – kedvező fogadtatásra találtak Isztambulban, ugyanis 1669 júliusában szultáni követ érkezett Ukrajnába, aki ura nevében átadta a hetmani jelvényeket Dorosenkónak, amely procedúrával szimbolikusan megtörtént Nyugat-Ukrajna török védnökség alá fogadása. A kozák sztarsinához intézett levelében a szultán örömmel nyugtázta a hetman azon kijelentését, hogy a Dnyeper mindkét partja kész a Portát szolgálni, ezen kívül a török uralkodó arra is ígéretet tett, hogy tiszteletben tartja a kozákok jogait és privilégiumait, valamint nem követel tőlük semmilyen adót, csak szükség esetén katonai segédcsoportokat.¹⁵

Dorosenko feltehetően komolyan gondolta, hogy egész Ukrajnát a szultán protektorátusa alá vonja, de ehhez még meg kellett volna nyernie Demjan Mnohohresnijt is, ezért a hozzá intézett leveleiben arról próbálta őt meggyőzni, hogy a Zaporozsjei Had egységének helyreállítására nincsen reális esély lengyel és orosz fennhatóság alatt, kizárólag török kötelékben érdemes gondolkodni még akkor is, ha ez által az ukránok „hitetlen” uralkodó alattvalói lennének.¹⁶ Ebben az esetben azonban csak egyoldalú levélváltásról beszélhetünk, mert Mnohohresnij nem reagált riválisa ajánlatára és a tőle kapott valamennyi levelet átadta a Kisoroszországi Prikáznak, vagyis nem gondolkodott török orientációban és lojális maradt a Romanovokhoz.

Jóllehet nem hajlott Dorosenko egységesítő és önállósodási terveinek közös kivitelezésére, a bal parti hetman nem tűnt maradéktalanul elégedettnak az orosz kormányzat Hetmanátuson belüli politikájával. Hatásköre egyre szűkebb területre korlátozódott, ugyanis még a kelet-ukrán térségben sem ismerték el őt egységesen hetmannak.

Mnohohresnij meggyengülése jobb parti riválisa esélyeit növelte, aki – miután meggyőződött arról, hogy nem tudja egymással szembe állítani az

¹⁵ *Акты...* IX, 174.

¹⁶ *Уо.*, 153, 188.

orosz és a lengyel uralkodókat – továbbra is „háromfelé” politizált. Dorosenko kitartóan küldözgette az átállási szándékát bizonygató leveleit Moszkvába és a követeit Isztambulba arról győzködni a szultánt, hogy a nyugat-ukránok török alattvalónak tekintik magukat, mindeközben pedig látszólag hajlott a megbékélésre a lengyel kormányzattal is. 1670 májusában elküldte a szerződéstervezetét Varsóba,¹⁷ amely fogalmazvány – tartalmát tekintve – valójában az 1649. évi zborivi és az 1658. évi hadjaci egyezmények felújítására irányult. Az ortodox lakosság számára biztosítandó szabad vallásgyakorlati és teljes politikai képviselői jog mellett Dorosenko a kijevi, braclavi és csernyihivi vajdaságok területére teljes körű autonómiát, adómentességet és katonai védelmet követelt a lengyel–litván államtól. A hetman maga is tisztában volt azzal, hogy túlzónak tekinthető követelésesei lengyel részről feltehetően kielégíthetetlenek maradnak, de legalább mintegy „kezeit mosva” elmondhatta magáról, hogy ő megtette az első lépést Varsó felé, még ha nem sikerült is vele békés viszonyt kialakítani. Vagyis ismét egyetlen lehetősége maradt egységesítő tervei kivitelezéséhez: a szultán támogatása.

Nem maradt ugyanakkor megtorlatlanul Varsó részéről Dorosenko „hintapolitikája”, mert 1670 decemberében a lengyel kormányzat arról informálta Alekszej Mihajlovicsot, hogy a jobb parti hetman a maga oldalára állította Mnohohresnijt és a török sereggel kiegészülve Oroszország ellen készül támadni.¹⁸ Moszkvában eleinte nem adtak hitelt ennek a hírnek, de miután a Zaporozsjei Szics atamánja is hasonló veszélyre hívta fel a cári figyelmét,¹⁹ érlelődni kezdett a gyanú a két hetman iránt.

Egyelőre azonban a cári udvar azzal volt elfoglalva, hogy minden lehetséges eszközzel megakadályozza Kijev lengyel kötelékbe kerülését. Az orosz vezető körök keresték az indokokat, amivel alátámaszthatták a város kizárólagos birtokjogának megszerzését. Moszkva végül elérte a célját: a lengyel kormányzat kénytelen-kelletlen tudomásul vette Kijev orosz kötelékben maradását, mert Dorosenko kozákjai és a tatár invázió fenyegetettsége miatt legalább a cárral fenn akarták tartani a békés viszonyt.

1672. március 7-én egy Baturinba delegált cári követ tanúja volt az elkeseredett és minden valószínűséggel ittas állapotban lévő bal parti hetman indulatos beszédének:

¹⁷ Uo., 196–208.

¹⁸ Uo., 311–312.

¹⁹ *Акты...* III, 313–314.

„Ő Cári Felsége titokban átadja a hazánkat a lengyel királynak [...] a közös pravoszláv vallás nevében önként adtuk magunkat a cár kezébe az ellenségtől való védelmünk érdekében [...] ha Ő Cári Felségének nincs szüksége Kijevre, a kisorosz városokra és a Zaporozsjei Hadra, akkor másik uralkodót keresünk magunknak, de semmiféleképpen sem a lengyel királyt...”²⁰

Mnohohresnij később a kihallgatása során tagadta a fenti beszéde miatt őt ért árusítás vádját: állítása szerint a cárt mindvégig hűen szolgálta és az ezredeseket a Sztarsina Rada jóváhagyásával mozdította el a hivatalukból, Dorosenkóval pedig csak azért folytatott tárgyalásokat, hogy őt is Moszkva oldalára állítsa. Miután kínvallatásnak vetették alá, azt elismerte, hogy nehéz volt a helyzete az orosz fennhatóság alatt,²¹ de az meg sem fordult a fejében, hogy törvényes uralkodóját elárulva, a szultánnak rendelődjön alá.

Az orosz kormányzat politikája iránti elégedetlenség elismerése Mnohohresnij részéről Alekszej Mihajlovics számára felért az árusítás vádjával és a cárt még az sem ingatta meg ezen meggyőződésében, hogy Dorosenko a védelmébe vette bal parti riválisát és tagadta, hogy Moszkva ellen akartak volna szövetkezni.²² Valójában sem Moszkva, sem a kozák sztarsina nem tudott egyetlen konkrét és megcáfolhatatlan bizonyítékot felmutatni, amely kétségtelenül alátámasztotta volna a Mnohohresnij ellen felhozott vádakát. A sztarsina határozott kérésére²³ Alekszej Mihajlovics kimondta a halálos ítéletet az „árusító és hitszegő” hetmanra, de nem sokkal a kivégzés előtt megkegyelmezett neki és száműzte Szibériába.

Alekszej Mihajlovics engedélyével június 18-án Konotop mellett valójában a Sztarsina Rada választotta meg hetmannak *Ivan Szamojlovicsot* (1672–1687), ráadásul nem is a Hetmanátus területén zajlott a procedúra, hanem orosz földön.

Miután Moszkva helyreállította a rendet a Hetmanátusban, elérkezettnek látta az időt Dorosenko orosz oldalra csábításához, jöllehet a jobb parti hetman – mint ahogyan a fentiekben láthattuk – már többször is fel-

²⁰ *Акты...* IX, 665–666.

²¹ Н.И. Костомаров, *Русская история в жизнеописаниях*. Москва, 1992, III, 199.

²² *Акты...* IX, 836–837.

²³ *Источники малороссийской истории, собранные Д.Н. Бантыш-Каменским*. Москва, 1858, 232–234.

jánlotta a szolgálatait a cári kormánynak, de Alekszej Mihajlovics számára azt az – akkor elfogadhatatlan – feltételt szabta, hogy Ukrajnát egyesítsék a cár fennhatósága alatt. Moszkvában mindig kedvezően fogadták Dorosenko „baráti” megnyilvánulásait, de nem akarták megszegni az andruszovói egyezményben foglaltakat és elismerték a lengyel uralkodó birtokjogát Nyugat-Ukrajna felett. Miután azonban a jobb parti hetman az általa kormányzott területek felett a szultán védnökségét ismerte el, elhárult annak akadálya, hogy Moszkva a Rzeczpospolita érdekeit sértette volna Nyugat-Ukrajna megszerzésével. A cári udvarban két alternatívát vázoltak fel, hogy Dorosenkót „jobb belátásra” bírják: Ivan Szamojlovics és Alekszej Mihajlovics követeket menesztenek Csihirinbe és felajánlják a cár védelmét, de egyúttal egy nagyobb sereget is felsorakoztatnak a Dnyeper partján, hogy mintegy nyomatékot adjanak Moszkva szándékának és rábírják a jobb parti ezredeket az átállásra.

Miután Csihirinben értesültek arról, hogy a cári kormányzat tervez valamit Dorosenko „rovására”, a hetman által összehívott Sztarsina Rada a török szultán melletti kitartásról döntött annak ellenére, hogy a nyugat-ukrajnai lakosság vallási okokból nem szimpatizált a „hitetlen” mohamedánokkal. A döntés ellenére a jobb parti hetman továbbra is fenntartotta azt a látszatot, hogy hajlik az orosz orientációra és a Csihirinbe érkezett cári követnek szeptember 4-én átadta azokat a cikkelyeket, amelyekben megfogalmazta a nyugat-ukrajnai kozák ezredek csatlakozásának a feltételeit Moszkva felé. Eszerint egy hetman kormányzása alatt kellett volna egyesíteni a Hetmanátust, amelynek a területe az 1649. évi zborivi egyezményben megállapított kijevi, csernyihivi és braclavi vajdaságokat foglalta volna magába és ahová cári hivatalnokok nem tehették volna be a lábukat; a cár köteles lett volna megvédeni Ukrajnát a törököktől, amennyiben a szultán büntetőhadjáratot indítana ellenük.²⁴

Nem került sor ugyan megegyezésre Moszkva és Csihirin között, Ivan Szamojlovics már magát a tárgyalásoknak a tényét sem nézte jó szemmel. Nyomatékosan felhívta a cár figyelmét arra, hogy Dorosenko mind a lengyel királyt, mind őt hitegeti, miközben a szultán alattvalójának tekinti magát. A bal parti hetman végül elérte a célját, mert hosszas unszolására 1674. január végén Moszkva sikeres hadjáratot indított Nyugat-Ukrajna el-

²⁴ Костомаров, i. m. 239.

len és március 17-én a jobb parti kozákokat hetmanválasztó gyűlés összehívására kényszerítették. A radán megjelenő tíz kozák ezred²⁵ képviselői az orosz uralkodó „örök” szolgálatába ajánlották magukat és Ivan Szamojlovicsot a Dnyeper mindkét partján kormányzó, az egész Zaporozsjei Had hetmanjának ismerték el. Ezen történelmi aktus eredményeképpen Dorosenko után Ivan Szamojlovicsnak sikerült másodszer egyesíteni Ukrajnát, ezúttal Moszkva égisze alatt.

A maga részéről Petro Dorosenko is korábban azon szándékát fejezte ki, hogy elmegy a március 17-i Perejaszlavi Radára és személyesen is felesküszik a cárra, de nem tartotta be az ígését, mert nem tudott és nem is akart belenyugodni Ivan Szamojlovics diadalába. Mivel csak Csihirin és néhány kisebb környező város maradt a kormányzása alatt, külső – török és tatár – segítség igénybevételére kényszerült korábbi pozíciója visszaszerzése érdekében.

1675 nyarán élénk „írásbeli polémia” zajlott a két hetman között, amelyben mindkét fél a másikat tette felelőssé Ukrajna két részre szakadásáért. Dorosenko a riválisa által ellene felhozott vádra, miszerint lepaktált a pravoszláv ukrán lakosság legfőbb ellenségeivel, a „hitetlen” krími kánnal és a török szultánnal és ezzel veszélybe sodorta saját népét illetve hazáját, a jobb parti kozák vezető a következőképpen válaszolt:

„Miért engem vádolsz a muzulmánokkal kötött szövetség miatt, hiszen már Bohdan Hmelnickij is barátkozott velük, hogy megvédje a Zaporozsjei Hadat az ellenséges lengyelektől... a lengyel király nem fogadott minket a kegyébe, az orosz cár pedig az andruszovói béke megkötésével megosztott minket, ezért kénytelenek voltunk a török szultán védelmét igénybe venni”²⁶ – magyarázza Dorosenko a politikáját motiváló tényezőket, amelyekből kiderült: ha következetesen ragaszkodni akar az ukrán egység és önállóság megteremtéséhez, akkor sem Varsó, sem Moszkva szimpátiáját nem nyerheti el, egyedül – mintegy kényszerpályára szorulva – a muszlimok szövetségére számíthat. Jóllehet 1675-re a török–tatár haderőre támaszkodva sikerült a riválisát kiszorítani Nyugat-Ukrajnából, mégis arra a felismerésre jutott, hogy nem érdemes dacolni a jobb parti ukrán lakosság török- és tatárellenes közhangulatával, hiszen még a szultán támogatásával sem sike-

²⁵ Cserkaszki, kanyivi, Bila Cerkva-i, korszunyi, braclavi, umanyi, kalnyicki, podóliai, mohilevi, torhovicai.

²⁶ Костомаров, i. m. 261.

rült tartós egységet létrehozni a Zaporozsjei Hadon belül. Elodázhatatlanná vált a behódolás Moszkvának, de még ebben a helyzetben is Dorosenko akarta diktálni a feltételeket. Ekkorra gyakorlatilag már nem rendelkezett saját hadsereg felett, mert a jobb parti kozák ezredek nagy része elpártolt tőle: vagy átálltak Ivan Szamojlovicshoz, vagy megtagadták neki az engedelmességet.

A jobb parti hetman ennek ellenére az orosz kötelékben is meg akarta tartani a titulását, amihez sajátos megoldást választott: felvette a kapcsolatot a szicskozákokkal és elhitette velük azon meggyőződését, hogy Ukrajnán belül valójában nem a Zaporozsjei Had, hanem az orosz kötelékben végig kitartó Zaporozsjei Szics tekinthető a hatalom igazi letéteményesének, hiszen a „dicső emlékű” Bohdan Hmelnickij is tőlük kapta a hetmani címet. A Szicset elismerve a legfelsőbb hatalomnak Ukrajnában, a szicskozákoknak hajlandónak mutatkozott átadni a hetmani jelvényeket és a jelenlétükben letenni az esküt a Romanov-dinasztiára. Dorosenko szándéka elnyerte a nemrég atamánna választott Ivan Szirko tetszését, aki maga is azt vallotta, hogy az általuk választott kozák vezető tekinthető az egyedüli legitim hetmannak Ukrajna területén.

1675. október 10-én az atamán a szicskozákok kíséretében megjelent a csihirini radán, ahol Dorosenko jelképesen lemondott a hetmani címéről és Alekszej Mihajlovics „örök” alattvalójának ajánlotta magát.²⁷ Szirko egyúttal a Zaporozsjei Szics és közvetve a cár nevében szavatolta a „leköszönő” hetman számára a büntetlenséget és a szabad letelepedést Kelet-Ukrajnában, majd október 15-én hivatalosan is értesítette a Kisoroszországi Prikázt a Csihirinben lezajlott eseményekről és a maga részéről garanciát vállalt az „új orosz alattvaló” szándékának őszinteségére.

Dorosenko azonban „elszámította” magát, mert sem Ivan Szamojlovics, sem Alekszej Mihajlovics nem ismerte el a Zaporozsjei Szics illetve Ivan Szirko kompetenciáját Dorosenko behódoltatásának ügyében, így a csihirini gyűlésen lezajlott eseményeket a maguk részéről nem tekintették legálisnak, vagyis a kozák vezetőnek mindent előlről kellett kezdenie.

1676 januárjában jobb parti kozák küldöttség érkezett Moszkvába és a hetmanjuk azon szándékát tolmácsolták, hogy „őszintén és minden hátsó szándék nélkül” kéri a cár jóindulatát ahhoz, hogy miután leteszik az esküt,

²⁷ *Акты...* XII, 273–279.

továbbra is Nyugat-Ukrajnában élhessenek és senkit ne telepítsenek át erőszakkal a Dnyeper keleti partjára. A cári udvarban azt a választ kapták Dorosenko követei, hogy miután áttérnek a Romanov-dinasztia hűségére, bárhol élhetnek saját tetszésük szerint, de a „Dnyeper mindkét partjának” hetmani címe Ivan Szamojlovicsot illetheti csak meg. Továbbá tekintettel arra, hogy a Zaporozsjei Szics atamánja előtt az orosz uralkodóra tett esküt Moszkvában nem tekintik legálisnak, feltételként szabták a hetman személyes megjelenését a cári udvarban Alekszej Mihajlovics színe előtt.²⁸

Némileg megkönnyítette Dorosenko behódolási procedúráját, hogy január 30-án az idős orosz uralkodó eltávozott az élők sorából, majd utódja – III. Fjodor cár – márciusban küldöttséget indított Nyugat-Ukrajnába és lehetővé tette, hogy a kozák vezető – anélkül, hogy Moszkvába utazna – elöttek is letehesse az esküt a Romanovokra. III. Fjodor ezzel a rendelkezésével részben engedékenységet mutatott a leendő alattvalói felé, de egyben felgyorsította a jobb parti kozákok átállását orosz oldalra.

Az orosz követ azonban útközben betért a baturini rezidenciába is és megmutatta Ivan Szamojlovicsnak a fiatal cár által a jobb parti kozák vezetőhöz intézett udvarias és a legkevésbé sem lekezelő hangnemben megfogalmazott levelét. A Hetmanátus feje felháborodottan konstátálta, hogy III. Fjodor szakított apjának az utolsó éveiben Nyugat-Ukrajna vonatkozásában megnyilvánuló egyre erélyesebb politikájával. Saját felelősségére feltartóztatta a küldöttséget és közölte a Kisoroszországi Prikázzal, hogy nem lehet Dorosenkóval „kesztyűs kézzel bánni”, hanem szükség esetén akár erőszakot is kell vele szemben alkalmazni.²⁹ Ezt követően sorra küldte a megbízottjait Csihirinbe azzal a megbízással, hogy „meghívják” Dorosenkót Baturinba, ahol átadhatja a hetmani jelvényeket és felesküdhet a cásra. Vagyis Szamojlovics önhatalmúlag átvette a kezdeményezést Moszkvától és riválisa behódolását elsősorban a maga javára akarta fordítani. Szimbolikus jelentőségű lehetett ugyanis, ha Dorosenko maga felett álló hatalomként ismeri el a baturini kormányzatot és annak feje, azaz Ivan Szamojovics közvetítésével alázkodik meg az orosz uralkodó előtt. Valójában ez az esemény „kettős behódolásként” is értelmezhető, ami a Zaporozsjei Had vezetőjének visszaállt presztízsét jelképezte.

²⁸ Костомаров, i. м. 265–266.

²⁹ Uo., 265.

1676 szeptemberében Dorosenko végül „beadta a derekát”: mindössze kétezer főre apadt seregével átkelt a Dnyeperen, majd Szamojlovics javára lemondott a titulusról és őt a „Dnyeper mindkét partjának hetmanjaként” ismerte el.³⁰ Így ért véget a jobb parti hetman politikai pályafutása, aki a bal parti riválisaihoz képest jóval hosszabb kormányzási periódust tudhatott magáénak, hiszen túlélte mind Ivan Brjuhoveckij, mind Demjan Mnohohresnij hetmanságát és hosszú ideig komoly veszélyt jelentett Ivan Szamojlovicsra is.

Dorosenko feltehetően őszintén törekedett az orosz uralkodó kegyének megnyerésére, de az 1667. évi andruszovói szerződés keresztülhúzta a számításait, amely esemény végzetesnek bizonyult nemcsak az önálló államiság, de még az egységes Ukrajna megteremtésébe vetett remények szempontjából is. Nem tudta továbbá tolerálni Moszkva a jobb parti hetman azon feltételeit sem, amelyek a Zaporozsjei Had számára gyakorlatilag teljesen visszaállították volna az autonómiát. Ilyen körülmények között Dorosenko az egyetlen járható útnak a török orientációt választotta, de ezt a lépését valójában kényszerhelyzet szülte. Űgyesen alkalmazott hintapolitikájának köszönhetően bal parti riválisaihoz képest viszonylag hosszú ideig meg tudta tartani a pozícióját és kiterjedt mozgásteret biztosított Nyugat-Ukrajna számára.

РЕЗЮМЕ

«Трехсторонняя» политика гетьмана Петра Дорошенко в разделенной Украине (1665–1676)

Можно предполагать, что гетьман Дорошенко откровенно стремился к завоеванию доверия и милости русского царя, но Андрусовский договор 1667 года уничтожил его планы и это событие оказалось фатально не только для основания самостоятельной государственности, но и с точки зрения оправдывания надежд создать единую Украину. При таких тяжелых исторических обстоятельствах Дорошенко считал единственным приемлемым путем турецкую ориентацию, но этот дипломатический шаг стал результатом безвыходного положения. Благодаря успешному лавированию

³⁰ *Источники...* 262–263.

между тремя государями – русским, польским и турецким – в сравнении со своими левобережными соперниками, он мог сохранить собственную позицию через много времени и обеспечить обширный политический простор для правобережной Украины.